

Psychologische Verkenningen
Individuele

45^e jaargang, nr. 1

november 1996

45e jaargang nr. 1

November 1996

INDIVIDUAL
PSYCHOLOGISCHE
VERKENNINGEN

is een uitgave van
Nederlandse Werkgemeenschap
voor Individual Psychologie

redactie adres:
Potgieterlaan 21
2394 VA Hazerswoude Rijndijk
Tel. 071 - 3416110

ISSN: 1382-5089

Alles uit deze uitgave mag geheel of gedeeltelijk worden overgenomen of vermenigvuldigd in welke vorm dan ook, mits met bronvermelding.

Redactie:
Prof. Dr. C.C. De Keyser
Dhr. G.A.L. Kulker

AGENDA

zaterdag 23 november 1996 om 10.30 uur:

Een tweetal lezingen van drs. M. Vonk en dhr. T. de Bruijn M.A.
Thema's: gezinsconstellatie en peercounseling.
Plaats: Schoolbegeleidingsdienst te Vleuten.

zaterdag 23 november 1996 om 13.00 uur:

Jaarlijkse algemene leden vergadering.

(Van beide activiteiten zijn separaat uitnodigingen verzonden.)

Januari/februari 1997:

Speciaal nummer van Individual Psychologische Verkenningen in verband met het 50 jarig bestaan van de Nederlandse Werkgemeenschap voor Individual Psychologie.

April 1997:

Een drietal gastcolleges die in verband met het 50 jarig bestaan van de N.W.I.P. worden aangeboden aan de Rijks Universiteit te Leiden.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	4
DE VEERKRACHT VAN EEN DIEP VERWAARLOOSD KIND	5
ICASSI ENGELAND 1996	22
AGENDA	26

VOORWOORD

Beste mensen,

Nummer één van de 45e jaar gang van Individual Psychologische Verkenningen is een feit. Hiermee is tevens het nieuwe verenigingsjaar gestart. Het 50ste jaar en we maken ons dus op voor het jubileum. Een van de activiteiten om dit jubileum te vieren zal bestaan uit een speciale uitgave van Individual Psychologisch Verkenningen zijn. Wij zijn namelijk van plan om terug te kijken op de 50 jaar N.W.I.P. en dat in een special vast te leggen. Wij willen hiervoor graag uw medewerking vragen, zodat het blad vol komt met uw waardevolle herinneringen. Wat is u in uw leven bij gebleven van de Individual Psychologie? Hoe heeft u dat gestalte gegeven? Heeft u belangrijke gebeurtenissen binnen de vereniging meegemaakt om op terug te kijken? Kent u anekdotes? Graag uw bijdrage aan de redactie van dit blad.

In dit blad vindt u een artikel over verwaarlozing en de veerkracht van kinderen om dit te boven te komen. Een andere invalshoek voor de behandeling van ontwikkelingsgestoorde kinderen met een ernstige verwaarlozing. En vooral ook een waarschuwing om voorzichtig te zijn met een al te sombere prognose, die anders mogelijk een self-fulfilling prophesy wordt.

Ik wens u veel lees plezier en tot ziens op de jaarlijkse ledenvergadering.

namens de redactie:
Gerard Kulker

Het volgende nummer van Individual Psychologische Verkenningen verschijnt in Januari 1997. Kopy en reacties dienen voor half december 1996 in het bezit van de redactie te zijn. Bij voorkeur in WP 5.1. of W.P. 6.0.

consequent gehouden worden.

Encouragement is not something you get from others. We acknowledge to ourselves what our needs are. When we make a mistake, don't beat up on ourselves.

ENCOURAGEMENT IS AN ATTITUDE.

Blok 4

Dit blok bestond uit special interest. Er werden verscheidene video's van Dreikurs getoond. Ook werden er verschillende lezingen door deelnemers van ICASSI zelf gehouden.

Het avond programma was altijd leuk. Dan leerde je elkaar beter kennen. Er werden leuke activiteiten georganiseerd zoals cooperative games, international bazar, international night, music night en children and youth program. Ik vond dit altijd erg gezellig.

Woord van dank.

Hierbij wil ik de NWIP hartelijk danken voor het mogelijk maken van het deelnemen aan de twee weken durende ICASSI. Ik heb vooral veel geleerd van de cursus van Helen Byrne en ik wil dit later ook graag in mijn werk als leerkracht toepassen.

Marleen Bekema.

3. kies oplossingen (wat moet je doen ?)
4. selecteer bemoedigende technieken;
5. betrek ouders erbij als partners.

Op deze wijze kun je de doelen van misdragingen identificeren.

Goal	teacher's feeling	teacher's action	student's respons
attention	irritation/annoyance	verbal	compliant-stops behaviour temp.
power	anger/frustration/fear	physical	confrontational-stops only on her terms
revenge	anger/dislike/hurt	fight/flight	misbehaviour intensifies
avoidance of failure	professional concern	give-up	dependent-continues to do nothing.

Ook hebben we over klasvergaderingen gepraat.

'People whose lives are affected by a decision need to be part of the decisionmaking proces.' Dit is een uitspraak van John Naisnitt.

Wanneer je deze klasvergaderingen toepast zal je kinderen toch bepaalde vakkundigheid moeten bijbrengen, zoals:

luisteren; respect; ik-boodschappen; bemoediging; accepteren van complimenten; evaluerende mening; besluit nemen.

Ook de leerkracht moet bepaalde vakkundigheden bezitten, zoals:

actief luisteren; verklaren; onderbreken; naar gevoel van anderen vragen; samenvatten; antwoorden combineren; feedback geven.

Hoe kun je een klasvergadering introduceren ?

'I have a big problem.'

Begin in een kring en laat de kinderen de regels maken. De klasvergadering moet

DE VEERKRACHT VAN EEN DIEP VERWAARLOOSD KIND.

'Wat een mens is, vertelt hem alleen zijn geschiedenis.' (Dilthey)

Inleiding.

In deze studie wordt de veerkracht van de persoonlijkheidsontwikkeling van een diep verwaarloosd meisje onderzocht. Het gaat hier om een longitudinale studie van de ontwikkeling van een persoonlijkheid van een zowel materieel als affectief-pedagogisch verwaarloosd meisje. (Casuspersoon: A.)

Door een samenloop van omstandigheden (mijn vriendschap met A. en haar vraag haar levensverhaal te vervolledigen) had ik de kans haar longitudinaal klinisch te observeren. De casus persoon (A) heb ik leren kennen op school toen we beiden vijftien jaar waren. Onze vriendschap is gegroeid tot een empathische verhouding, waarbij haar veerkracht mij bijzonder heeft getroffen. Deze vriendschap liet het toe zowel nabijheid als afstand te ontwikkelen, noodzakelijk om haar levensverhaal te beschrijven.

Via documentatiestudie, participatieve observatie en het toetsen van de persoonlijkheidstheoriën vanuit de klinische praktijk, kon ik een totaalbeeld schetsen van de ontwikkeling en persoonlijkheidsgroei van een diep verwaarloosd kind.

Haar veerkracht, haar sterke persoonlijkheidskern en de langdurige individuele, reëducatieve therapie hebben ervoor gezorgd dat, met een inhaalmanoeuvre, de normale persoonlijkheidsopbouw toch nog bereikt werd. Zo werd weergegeven hoe een persoon met een diepe verwaarlozing als kind uitgroeide tot een gezonde en 'sociaal gezinde' vrouw.

Trefwoorden:

Verwaarlozing - neglect.

Veerkracht - resilience.

Levensverhaal - levensstijl.

Persoonlijkheidsontwikkeling.

Vraagstelling:

Welke factoren zijn belangrijk voor de invloed van verwaarlozing op de persoonlijkheidsontwikkeling ?

Zijn er bepaalde gebeurtenissen ('life-events'), invloedrijke personen en/of kenmerken van de persoon zelf ingrijpend geweest voor de ontwikkeling van de persoonlijkheid ?

Wat betekent in dit verband de persoonlijke weerbaarheid ?

Onderzoeksmateriaal en gebruikte methode(s).

Het onderzoeken van klinische dossiers.

Studie van bestaande documenten en literatuur.

Het verzamelen van feiten materiaal.

Participatieve observatie en interview met bevoorrechte getuigen.

Afname van bijkomende psychologische testen en vragenlijsten voor de laatste periode.

Beschrijving van de resultaten.

1. Beknopte weergave van het levensverhaal van A.

Om het verhaal beknopt te houden maar toch zo volledig mogelijk te zijn, wordt alleen een beschrijving van de 'knooppunten' weergegeven waaruit dan samenvattend zowel haar verwaarlozing als haar veerkracht blijkt.

1.1. Periode van geboorte tot 5,5 jaar.

A wordt geboren als kind van een vader en moeder, die beiden als 'sociale randgevallen' omschreven worden. (Vader evolueert in delinquenten inrichting; moeder leent zich tot prostitutie). In de eerste levensmaanden wordt A erg verwaarloosd. Moeder is vaak afwezig en wel aanwezig eet ze zelf de kindervoeding op en raakt zo geïrriteerd van het voortdurende wenen van het kind dat ze het slaat. De verzorgende figuur voor A in haar eerste levensjaar is Mémé (overgrootmoeder A).

Na een verblijf in een kribbe, komt A in een home. Ze is dan 3 jaar. De opvoedsters in het home hebben de grootste moeite met haar in contact te komen. Ze scheurt haar kleren, bonkt met het hoofd, ... Na een verblijf van drie maanden wordt door een neuroloog de diagnose psychopathie uitgesproken en wordt A overgeplaatst

*	ouder, leerkracht en gemeenschap	B. Nicoll
*	levensstijl	Y. Schürer
*	verslavend gedrag	R. Shifron
*	open family counseling	O. Christensen
*	metaforen	R. Kopp.

Blok 2

In blok 2 heb ik de cursus 'Introduction in Adlerian Theory' bij Oscar Christensen gevolgd. In het begin vond ik dat wel moeilijk, omdat iedereen in mijn groep engelstalig was. Er werd dus snel gesproken. We hebben veel gepraat over lifestyle and family constellation. Dat was interessant.

We moesten ook de family constellation bij iemand uit de groep bepalen. Dat ging als volgt: Je zoekt een partner en daar moest je vragen aan stellen over broertjes en zusjes en vader en moeder. Enkele voorbeelden van vragen zijn:

- * Welk broertje of zusje lijkt het meest op jou ?
- * Welk broertje of zusje is het meest verschillend ?
- * Welke twee speelden het meest met elkaar ?

Aan de hand van dit soort vragen werd dan je plaats in de familie bepaald. Ook hebben we veel over het jongste, het middelste en het oudste kind gepraat. We hebben zelfs twee keer een counseling gedaan met een mevrouw in onze groep. Het ging over haar kinderen en wat voor positie zij in het gezin innamen. Ik vond het leuk om aan deze cursus deel te nemen, want we hebben het voornamelijk over de algemene aspecten van de theorie van Adler gehad.

Blok 3

In blok 3 heb ik de cursus 'Misbehaviour in the classroom' bij Helen Byrne gevolgd. Deze cursus sloot direct bij mijn opleiding aan en had daarom mijn interesse. Wij hebben het gehad over wat je moet doen als een kind zich in de klas misdraagt.

The action plan proces:

1. beschrijf het gedrag van de leerling;
2. identificeer de leerling - leerkracht verhouding (wat is het doel ?);

ICASSI ENGELAND 1996

Vooraf.

Dit jaar werd Icassi voor de 29e keer gehouden in het hartje van Engeland, op de campus van de universiteit van Warwick. Dit plaatsje ligt tussen Birmingham en Londen. Het was een schitterende lokatie, alles was er aanwezig.

De zomerschool duurde van zondag 21 juli tot en met vrijdag 2 augustus 1996. Mede dankzij de N.W.I.P. is het mij mogelijk gemaakt om dit jaar deel te nemen aan ICASSI.

Op de christelijke Hogeschool Noord-Nederland studeer ik aan de PABO. Ik zit nu in het vierde tevens laatste jaar en hoop volgend jaar de opleiding af te ronden. Dit jaar heb ik voor het eerst deelgenomen aan ICASSI. IK zal nu mijn ervaringen beschrijven.

De dagindeling was als volgt:

07.30 - 08.45 uur:	ontbijt
09.00 - 10.30 uur:	blok 1
10.30 - 11.00 uur:	koffiepauze
11.00 - 12.30/13.00 uur:	blok 2
12.30 - 14.30 uur:	vrije tijd
14.30 - 16.00/16.30 uur:	blok 3
17.00 - 18.00 uur:	special interest
18.00 - 19.00 uur:	diner
20.00 - 21.30 uur:	blok 4, avondprogramma.

Blok 1

In dit eerste blok werden lezingen en demonstraties gegeven. Ik vond vooral de open family counseling van Oscar Christensen interessant.

De volgende lezingen en demonstraties zijn gehouden:

*	introductie	E. Dreikurs Ferguson;
*	interactie en organisatie	H. Heuschen
*	dromen	L. Gold
*	praktische oplossingen voor praktische problemen	Z. Abramson
*	ouders en jeugd	F. Walton

naar een zwakzinnigeninrichting. In deze inrichting verblijft ze 2 jaar. In het tweede jaar van haar verblijf ontmoet ze een kleuteronderwijzeres die het eigenaardige gedrag van A opvalt. Soms slaat ze, andere keren komt ze contact zoeken. A raakt gehecht aan deze juffrouw en die stelt zich ook voor haar open. Ze twijfelt eraan of de opname van A in een zwakzinnigeninrichting zinvol is en stelt een grondige observatie van A voor.

Samenvattend: Uit de anamnese en eerste observaties blijkt dat een reeks traumatiserende factoren ingewerkt hebben op de ontwikkeling van de persoonlijkheid van A. Zij werd zowel aan materiële als aan affectief-pedagogische verwaarlozing blootgesteld. (Afwezigheid van een verzorgende moederfiguur; uithongering; plaatsing in een zwakzinnigeninrichting.) Toch stelt ze zich niet volledig teweer tegenover een affectieve benadering, zoals verwacht zou kunnen worden vanuit deze ernstige affectieve verwaarlozing. (zie 2.1.1.) Sporadisch stelt ze zich open voor het aangeboden contact met de 'juffrouw'.

1.2. Periode 5,5 jaar tot 10,5 jaar.

Deze periode brengt A door in een observatie- en therapeutisch Centrum waar ze gedurende 5 jaar zeer intensief wordt geobserveerd, begeleid en behandeld. Bij opname in het Centrum en vervolgens elk jaar worden psychologische testen afgenomen en evaluaties gehouden. Zo blijkt uit de testen bij opname van A (5,5 jaar) dat bij haar duidelijk sprake is van een verwaarlozingssyndroom dat zonder diepgaande behandeling zal evolueren in psychopatiserende en debiliserende richting. Positief is wel haar jonge leeftijd en het toch niet geheel afwijzen van contact. Het eerste jaar van de opname wordt vooral gebruikt voor een orthopedagogische benadering vanuit het dagelijks leven. Later volgt psychotherapie.

A zal gedurende de vijf jaren van haar opname in het Centrum in dezelfde leefgroep blijven. (Een groep van 10 kinderen tussen de 4 en 9 jaar, allen met gedragsmoeilijkheden. A is het enige diep verwaarloosde kind in de groep.)

Aan het eind van het eerste jaar van opname blijkt dat A rustiger is geworden. Ze schreeuwt minder, loopt minder rusteloos rond ... Haar verlangen naar contact is groter geworden, vooral het contact met een bepaalde groepsleidster die ze als verzorgende en veilige moederfiguur is gaan zien. Ze maakt ook intellectueel een grote sprong voorwaarts en blijkt zeker niet debiel.

In het tweede jaar van de opname wordt de in het eerste jaar gestarte psychotherapie op dezelfde manier voortgezet. Ook in dit jaar maakt A vorderingen, hoewel de diepere affectieve basis nog zo vol van conflicten is dat een meer harmonische uitgroei van de persoonlijkheid wordt verhinderd. Zo voelt ze de haar omringende

wereld nog steeds als bedreigend aan, wat haar angst en bijna voortdurende ongenoegen verklaart. Zo is ze bepaalde momenten erg dwars en grillig. Is ruw tegenover andere kinderen en angstig als iemand naar haar papa vraagt

Tijdens het derde jaar van haar opname wordt met een individuele psychotherapeutische behandeling begonnen. Aan deze therapie neemt A direct met veel enthousiasme deel. Ze tekent veel. De tekeningen zijn doorvoeld, persoonlijk en expressief. Zo tekent zij bijvoorbeeld als zelfportret een 'kop met uitstekende pinnen', waarin haar angst maar ook haar duidelijke teweerstelling tot uiting komt. In het derde jaar van de behandeling zijn er duidelijke winstpunten ten aanzien van de ontwikkeling van haar persoonlijkheid. Haar gevoelsleven wordt verrijkt; ze toont meer interesse voor het spel; heeft meer zelfcontrole ...

In het vierde jaar van haar opname begint men een definitievere oplossing voor A te zoeken. Ze is dan ongeveer 9 jaar en aangezien er geen overblijvende familieleden die voldoende garanties voor haar verdere ontwikkeling bieden, wordt naar een pleeggezin gezocht.

Gedurende de laatste twee jaar van haar opname in het Centrum wordt A zich meer en meer bewust van haar familieloosheid en lijdt daar ook onder. In de therapie bijvoorbeeld vraagt ze steeds of er al een 'nieuwe papa/mama' voor haar is gevonden. Het voornaamste winstpunt in de evolutie van haar persoonlijkheid is de voortgang van de ontwikkeling van haar 'ik', zowel de uitbouw van de ik-functies als van de verdedigingsmechanismen. Ze is relatief rustiger en minder angstig-gespannen ... Het meest hoopvolle is dat in de diepste lagen van de persoonlijkheid een gezonde vitaliteit aanwezig blijkt te zijn. Van een evolutie in psychopatische richting is ze gered !

In het vijfde jaar van haar opname maakt zij kennis met het toekomstige pleeggezin. Ze is blij maar ook angstig om wat ze van haar zullen denken. Haar houding tegenover haar vertrouwde groepsleidster is in die periode erg wisselvallig. Ze verwijt de groepsleidster jaloers te zijn en geeft haar troetelnaampjes. Wanneer de pleegouders haar komen halen, troost ze zich met de gedachte dat ze toch niet in het Centrum kan blijven en neemt rustig en in stijl afscheid. (Smis, 1981)

Samenvattend: In het begin van de observatie- en behandelingsperiode blijkt vooral de agressiviteit, de ambivalente gevoelsuitingen en de retardatie van de ik-ontwikkeling. Hoopvolle verschijnselen zijn de afwezigheid van duidelijke organische en neurologische afwijkingen, de grote veerkracht en de sterke kern van de persoonlijkheid. (Ze laat zich bijna volledig door haar onmiddellijke impulsen overspoelen, schreeuwt en is angstig. Toch is er een duidelijk verlangen naar contact dat zich in het begin vooral centraliseert rond één persoon, de groepsleidster.) In de periode

sonen, psychohistorie is of narratieve psychologie, een verhaal van een leven. Of nogmaals met Dilthey gesproken:

'Wat de mens is, vertelt hem alleen zijn geschiedenis.'

Martine Dewispelaere (M.A.)

(Naar een M.A.thesis ingediend bij het Benelux Universitair Centrum. Met begeleiding van Prof. Dr. C.C. De Keyser.)

Literatuuraanwijzingen:

- Adler, A. (1953) Het moeilijke kind - 'het verwaarloosde kind'.
Otto Rühle. Antwerpen, wereldbibliotheek.
- Clark, Ann m. en Clarke, A.D.B. (1976) Early experience. Myth and evidence.
London, Open books.
- De Keyser, C.C. (1987 - 35e jaargang nrs. 3 en 4) Herdenkingsymposium A. Adler.
Mededelingenblad Nederlandse Werkgemeenschap voor Individual Psychologie.
- Garnezy, N. en Rutter, M. (1983) Stress, coping and development in children.
- Haggerty, R. e.a. (1994) Stress, risk and resilience in children and adolescents.
Cambridge, University Press.
- Kohnstamm, R. (1993) Het echte leven is geen meisjes boek. 'De veerkracht van het geluk'. (pag. 27 - 30) Baarn, Anthos.
- Nawass, M. (1986) Inleiding tot de persoonlijkheidsleer.
Nijmegen, Dekker en van de Vegt.
- Papalia, W. en Wendkos-Olds, S. (1992) Human development.
USA, Mc. Graw-Hill Inc.
- Rutter, M. (1979) Verwaarlozing van jonge kinderen.
Utrecht, Spectrum.
- Smis, W. (1981) Het verwaarloosde kind.
Leuven, Universitaire Pers.
- Vuyk, R. (1986) Opgroeien onder moeilijke omstandigheden.

Deze term wordt door andere overgenomen. In het internationale handboek van W. Papalia en S. Wendkos-Olds, Human development, verscheen resilience/veerkracht zelfs als titel van een onderdeel van hoofdstuk 9 over de emotionele ontwikkeling van schoolkinderen. Resilience komt vanaf dat moment in het register der themata.

Nieuwe themata zijn soms reeds eerder uitgevonden onder een andere naam.

Daarom keren we terug naar de Individual Psychologie en Alfred Adler.

Hoe noemde Adler deze ontwikkelingsfactor?

Aanvankelijk heette deze factor in de Individual Psychologie 'compensatie', waarbij een onderscheid werd gemaakt in onder- en overcompensatie. De gezonde overcompensatie werd daarna omschreven als gezonde positieve agressiviteit, die inhield dat men 'van aanpakken wist'. Aan het eind van zijn leven sprak Adler over creativiteit als eigenschap van het 'ik' waarmee het zin en vorm geeft aan zijn biologische aanleg en zijn sociale omgeving. Daarmee is er meer in het spel van de ontwikkeling dan toeval of een wisselwerking tussen de biologische aanleg en de sociale omgeving. Het gaat ook om de veerkracht, zo u wilt creativiteit, van het persoonlijke ik, als factor die niet alleen de geschiedenis van de persoon maakt, zoals Dilthey meent. Het maakt ook geschiedenis zonder meer.

Dit artikel eindigt daarom met tweetal citaten.

Het eerste citaat is van Adler:

'Do not forget the most important fact that not heredity and not environment are determining factors. Both are giving only the frame and influence which are answered by the individual in regard to his styled creative power'.

De derde kracht die naast milieu en omgeving de persoonlijke geschiedenis of de persoonlijkheid maakt.

Dit herinnert ons aan een tekst van Professor Em. L. vander Kerken in de Standaard der Letteren (12.12.1992):

'De idee, dat geschiedenis (zonder meer) een heldere aaneenschakeling zou zijn van oorzaken en gevolgen, kan men best vergeten. Was ze dat wel, dan zou men kunnen voorspellen welke consequenties bepaalde ideeën zouden hebben, maar dat is niet het geval. De geschiedenis stelt ons voortdurend voor verrassingen. Het is alsof met talloze omstandigheden gespeeld werd als met teerlingen. Alles had ook anders kunnen zijn.'

Tot slot: daardoor is het ook normaal dat goede ontwikkelingspsychologie van per-

daarna en in de individuele behandeling blijkt het perspectief van een gezonde ontwikkeling van de persoonlijkheid toch mogelijk. Zo wordt duidelijk hoe A in staat is relaties aan te gaan en uit te bouwen. Ze beschikt over een empathisch vermogen naar andere kinderen toe en er is een aarzelende hoop op 'nieuwe' ouderfiguren.

1.3. Periode in eerste pleeggezin 10,5 jaar tot 12,5 jaar en het tweede pleeggezin 12,5 jaar tot 18 jaar.

Wat een goede, nieuwe start voor A in een pleeggezin had moeten worden, werd een periode van vernedering met een allesbehalve goede opvang voor A. De eerste tijd verliep normaal. A gaat naar school en helpt mee in het huishouden. Later wordt duidelijk dat zij in het pleeggezin wordt mishandeld en verwaarloosd. Ze wordt geslagen op hoofd en handen, krijgt te weinig te eten ... In de herinnering van A is dit één van de somberste periodes in haar leven. Ze denkt er dikwijls aan om weg te lopen, maar haar wordt voorgehouden dat ze nergens heen kan. Een gevoel van wanhoop overheerst in deze periode. Of zoals A zelf onder woorden brengt: 'Er was het gevoel van totale wanhoop en overal pijn aan mijn lichaam. Er was niets meer voor mij ... Ik wou niets denken en niets voelen ...'

Door haar voogd wordt ze in een ander pleeggezin geplaatst. Ze is dan ongeveer twaalf jaar. In het begin vertoont ze vrij star gedrag en kan ze kwaad worden, maar langzamerhand evolueert ze weer naar een stabiel gedrag en ontplooit zich - ook op school - tot een sociaal, strijdbaar en leergierig iemand.

Samenvattend: Uit de periode van het verblijf in het eerste pleeggezin blijkt haar nog grote kwetsbaarheid, maar ook haar veerkracht. Ze gaat niet ten onder aan wanhoop en vernedering.

Uit de periode van het verblijf in het tweede pleeggezin blijkt de mogelijkheid om zich tijdens de puberteit en adolescentie te handhaven. Door het aanbod van een warm, gevoelsrijk pleeggezin kan ze haar persoonlijkheid verder uitbouwen. Haar in het begin starre gedrag maakt, mede onder invloed van de opnieuw gestarte therapie en de warme persoonlijke belangstelling van de pleegmoeder, plaats voor een stabiel gedrag.

1.4. Periode van het begeleid zelfstandig wonen 18 tot 23 jaar en de periode na het huwelijk tot heden 23 tot 36 jaar.

Als achttienjarige volgt A een beroepsopleiding en gaat op kamers wonen. In die periode leert ze G. kennen en samen zetten ze de 'bloemetjes buiten'. De relatie met G verstevigt zich en A komt geregeld bij G thuis. Er worden trouwplannen gemaakt en alles gaat goed. Toch volgt er een crisisperiode waarin zowel G als A

grote emotionele schommelingen doormaken. Ze lijken beiden op drift geraakt, hebben moeilijkheden op het werk, met zichzelf, kortom met alles en iedereen. G gaat thuis weg, maar A blijft in die periode bij de ouders van G van wie ze veel steun ondervindt. A schaamt zich en voelt zich in de steek gelaten. Om de pijn van het verlaten zijn ('niet nog één') niet meer te voelen, neemt ze een overdosis kalmeringsmiddelen en belandt in het ziekenhuis. Ook deze moeilijke periode komt A te boven en ze krijgen ten slotte beiden (A en G) weer grond onder de voeten. Ze trouwen, hebben beiden werk en de relatie verdiept zich en het gezin breidt zich uit. Er wordt een zoon geboren en twee jaar later volgt nog een zoon. Naar de kinderen toe is A een prima moeder en G een prima vader. Wel blijft een zekere angst, dat ze geen 'ideale moeder' zou zijn, A beheersen.

Samenvattend: Uit de periode van het zelfstandig wonen en een gezin stichten blijkt dat A persoonlijk in kracht wint en in staat is tot het uitbouwen van intimiteit in een relatie. Ook bij frustraties van familiale aard verliest ze haar evenwicht niet. Heden is er geen enkele buitenstaander die bij A enige essentiële problematiek vermoedt of herkent. Ze wordt integendeel ervaren als een jonge, intelligente vrouw die veel persoonlijke interesses heeft ontwikkeld. Bepaalde schommelingen in haar affectief- of relatieleven lijken niet anders dan bij andere leeftijdsgenoten.

Besluit.

In deze studie wordt de veerkracht en de persoonlijkheidsontwikkeling van een zowel materieel als affectief-pedagogisch verwaarloosd kind onderzocht. Drie componenten, haar veerkracht, de sterke kern van haar persoonlijkheid en de individuele therapie, hebben ervoor gezorgd dat ze boven deze verwaarlozing is uitgroeid.

Vanaf de geboorte hebben een reeks traumatische factoren ingewerkt op de persoonlijkheid van A. Toch is ze niet onderuit gegaan op de lichamelijke mishandelingen en psychische vernedering. Integendeel door haar grote 'élan vital' vatte ze met veerkracht het leven aan. Zeer zeker heeft de vroegtijdige en individuele therapie haar daarin geholpen en heeft ze klaarheid en richting in haar leven gevonden. Steeds weer blijkt haar originele, creatieve veerkracht de ondersteuning om haar persoonlijkheid uit te bouwen. Zo kan ze voldoende 'activiteit' aan de dag leggen om te evolueren van een eerder choleric type tot wat ze nu is: een sociaal, creatief type, die weliswaar kwetsbaar blijft, maar zich 'thuis voelt in de wereld' en thuis voelt bij zichzelf. (Ik ben o.k. - jij bent o.k.)

In het laatste persoonlijkheidsonderzoek komt in de resultaten naar voren dat ze een goede, algemene intelligentie bezit. (WAIS: V.IQ 105 en P.IQ 112). Dat ze extra-

In een reeks columns uit 'Margriet' van de bekende Nederlandse psychologe Dr. Honoris Causa Rita Kohnstamm getiteld 'De veerkracht van het geluk', worden wij gewezen op belangrijke werken over dit thema. Zij lijken te bevestigen dat we met een zekere regelmaat van doen hebben.

In een eerste bijdrage aan deze reeks waarschuwt het psychologe paar Ann en Alan Clarke tegen de opvatting dat de omgeving in de eerste jaren een buiten proportionele zou hebben op het zich ontwikkelende kind. Die invloed zou zelfs zo groot worden ingeschat dat latere invloeden daarbij in het niet zouden zinken. Om hun waarschuwing te onderbouwen inventariseerden de Clarkes over een periode van tien jaar alles wat over dit proces van beïnvloeding beschreven was en komen tot vier belangrijke ontwikkelingsdeterminanten:

- * de biologisch gefundeerde aanleg;
- * de sociale omgeving;
- * het effect dat het kind op grond van zijn aanleg heeft op die sociale omgeving;
- * het toeval.

Andere auteurs in daarop volgende bijdragen volgen een andere weg. Ook zij nemen als vertrekpunt de algemene regel dat een onmogelijk sociaal milieu normaal gesproken een ernstige ontwikkelingsstoornis bijna onomkeerbaar maakt. Zij bestuderen echter de uitzonderingen en komen tot de ontdekking dat die regelmatig voorkomen dan men verwacht en zo frappant zijn dat men begint te twijfelen aan het gegeven dat deze gevallen individueel en uitzonderlijk zijn. Zulke ervaringen deed een auteur als N. Garnezy veronderstellen dat kinderen onkwetsbaar 'invulnerable' zouden zijn. In 1990 wordt voor het eerst in dit kader de term 'resilience' gebruikt in het artikel 'study of children who overcome adversity' onder de titel 'Resilience and development' in het tijdschrift Development and Psychopathology.

Later werd dit thema onderwerp van onderzoek van collectieve researchgroepen, dat resulteerde in een collectief werk getiteld 'Stress risk and resilience in children and adolescents'. Mede onder invloed van dit onderzoek vond een omslag plaats ten opzichte van eerdere publikaties, waarin nog alle nadruk werd gelegd op de negatieve effecten die bepaalde omstandigheden op de ontwikkeling van kinderen kunnen hebben.

Enig tegenwerk wordt gevonden in 'Stress, coping and development in children' van N. Garnezy en M. Rutter. In dit artikel wordt de term invulnerable verlaten en vervangen door de betere omschrijving van dit fenomeen met het woord: veerkracht of resilience.

een somber leven thuis. Op volwassen leeftijd kan een goede huwelijksrelatie compenseren voor arme relaties in de vroege jeugd.

Dit alles wil niet zeggen dat wat er in een kinderleven gebeurt niet belangrijk zou zijn !

Over het algemeen hebben kinderen met een ongunstige achtergrond meer aanpassingsproblemen dan kinderen met een gunstige achtergrond. Het hoopvolle is dat wat er op kinderleeftijd kan misgaan niet noodzakelijk het verdere verloop van iemands leven bepaalt. (Of: 'de veerkracht van het geluk' Kohnstamm, 1993)

Discussie en bespreking van de resultaten.

4.1. Uitzondering of horizon ?

Een geval zoals hier besproken doet ons denken aan een van de gezegden van Adler: 'Maar het kan ook altijd anders zijn'.

Maar bij het lezen van de casus schieten ons andere soortgelijke voorbeelden te binnen. Als uitzondering of als voorbeeld dat er toch meer mogelijk is dan men op het eerste gezicht wil geloven ?

Neem bijvoorbeeld de bijdehandte Braziliaanse jongen uit één der sloppenwijken van de groten steden aldaar, die er in slaagde zijn sociale verwaarlozing te boven te komen en die in zijn eentje een hechte gemeenschap opbouwde inclusief de zorg voor oude mensen.

Ook op het gebied van ernstige lichamelijke orgaanminderwaardigheid of ziekte kennen we voorbeelden van een opvallende en psychisch gezonde overcompensatie. Neem bijvoorbeeld Wilma Rudolph die haar kinderverlamming overwon en bij de Olympisch Spelen in Rome maar liefst drie keer goud won op de honderd, tweehonderd en vierhonderd meter estafette. Als de 'zwarte gazelle' is ze de evenknie van de huidige Jesse Owens.

Een voorbeeld uit onze eigen kring: E. Ringel als M.S.patiënt met eem internationale wetenschappelijke bekendheid. Onlangs werd in dit blad nog beschreven hoe hij met zijn beperkingen vanuit zijn ziekte omging en daarmee zichzelf mogelijkheden creëerde in plaats van een leven met voortdurend allerlei beperkingen op de achtergrond.

4.2. Een schets van de horizon.

De vraag die bij de reeks van namen onbeantwoord blijft is: Zijn dit nu slechts uitzonderingen of wordt er een leefregel bevestigd ?

vert is ingesteld, een hoog kritische houding heeft en zich emotioneel kwetsbaar voelt (ABV - b). Uit de TAT blijkt dat ze een rijke fantasie heeft, maar ook humorvol realistisch is. Ze heeft angst voor agressie en conflicten met de neiging tot verdringing. (Dit onderzoek gebeurde onder volledige medewerking van A bij een onafhankelijke psychologische dienst.)

Globaal gezien heeft A een eigen constructieve levensstijl ontwikkeld. Zij houdt van het leven, van wat ze heeft opgebouwd en streeft naar verdere ontplooiing. Ze is van een diep verwaarloosd kind uitgegroeid tot een sociaal gezinde, soms humorvolle volwassen vrouw en moeder.

Verwaarlozing.

Verwaarlozing kan omschreven worden als het niet voorzien in de meest noodzakelijke basisbehoeften van het kind.

Materieel verwaarloosde kinderen hebben een tekort aan voeding, kleding enzovoort. Verwaarloosde kinderen zijn frequent het slachtoffer van mishandelingen zoals schoppen, slaan, verbranden, sexuele mishandeling en dergelijke. Emotioneel verwaarloosde kinderen groeien meestal niet goed op. Ze worden getergd, vernederd en geterroriseerd door degene die verondersteld worden voor hen te zorgen en hen op te voeden. (Papalia en Wendkos-Olds, 1992)

In het geval van de casus persoon A was er zowel sprake van materiële als affectief-pedagogische verwaarlozing. (Afwegigheid van een verzorgende moederfiguur, uithongering enzovoort.)

2.1. Uitdrukkingsvormen van verwaarlozing in het perspectief van de persoonlijkheid.

2.1.1. De intelligentie.

Retardatie van de verstandelijke ontwikkeling is een vrij algemeen geconstateerd symptoom bij affectief verwaarloosde kinderen. Onder verwaarloosde kinderen treft men ook relatief meer zwakbegaafde en debiele kinderen aan. Grote voorzichtigheid is hier echter geboden. Onder invloed van andere dan zuiver intellectuele factoren spannen zij zich minder in bij testsituaties en zijn vlugger afgeleid. Ook manifesteren zij vaak een zogenaamde schijnbaarheid. Bij bepaalde thema's, vooral waar het menselijke verhoudingen betreft, tonen ze een grote afwezigheid, maar bepaald een weerstand.

Affectief verwaarloosde kinderen kunnen zich doorgaans, ook in hun denken, moeilijk richten. Daarnaast blijven ze gemakkelijker bij het concreet beschouwelijke dan bij het symbolische. De taalstructuur van verwaarloosde kinderen vertoont een zeker primitivisme. Zo is spreken soms vooral een appèl doen op de ander door middel van schreeuwen en zeuren.

2.1.2. Het karakter.

Zoals hier boven aangehaald is er de afweer en weerstand tegenover menselijke relaties. Toch ziet men soms dat andere menselijke ontmoetingen, buiten de specifieke volwassene, gaver gebleven zijn. Typisch is vooral de omgang met kleine kinderen, ook met oudere mensen. Hierin valt niets of minder op te merken van het eisende, provocerende en agressieve gedrag. Ook in de omgang of de verzorging van dieren, die ze graag vermensen, zien we soms hetzelfde. Zo kan er een kentering tot stand komen en de weerstand verdwijnen bij iemand die het aankan stand te houden tegen de ambivalente houding van ontmoeting en afsluiting. Er is niet alleen de weerstand tegenover mensen, er is ook de afweerreactie tegenover zaken. Zorgeloosheid om verworven bezit, naast een verhoogde aandrift om steeds nieuwe gebruiks- en bezitsvoorwerpen na te jagen om ze dan onachtzaam weer los te laten.

Het verwaarloosde kind beleeft, niet steeds even bewust, een intens gevoel van verlatenheid. De grondstemming is één en al wantrouwen en vijandigheid tegenover menselijke relaties.

Meestal is er een diepe veelomvattende angst. Zelfs bij schijnbaar goed aangepaste verwaarloosde kinderen ziet men vaak een panische angst in situaties waar ze alleen of in een onbekende omgeving zijn.

In het gevoelsleven is een gebrek aan diepte. Het kind blijft bij vele gebeurtenissen de toeschouwer aan wie de innerlijke verbondenheid als het ware verloren gaat. Verdediging tegenover de diepere gevoelsinhouden resulteert vaak in een schijnbare gevoelloosheid en onverschilligheid. (Smis, 1981)

2.1.3. De psychomotoriek.

De algemene verschijningswijze is typisch. Opvallend is vooral het ongeordende, verwarde en ongerichte dat over heel de verschijning te zien is. Dit is waar te nemen in hun houding die ruw, hoekig en toch weinig energiek is. Er is een loomheid, een vermoeibaarheid en een kenmerkend gebrek aan spontane vreugde. De blik is weinig gericht, vaag en dwalend. De mimiek is soms grimmassend en maskerachtig. Duimzuigen, nagelbijten, over-en-weer wiegen zijn typisch voor de verwaarloosde

is met wie ze een vertrouwensrelatie hebben opgebouwd, op wie ze kunnen terugvallen als de ouders het laten afweten: buurvrouw, onderwijzer, nichtje, opa. Ze voelen goed aan wanneer ze hulp van volwassenen nodig hebben, maar behouden op andere momenten hun onafhankelijkheid en lossen zelf hun problemen op. (Kohnstamm, 1993)

- *leerervaringen:*

Veerkrachtige kinderen hebben ervaring in het oplossen van sociale problemen. Ze hebben ouders, andere kinderen of andere volwassenen zien afrekenen met frustraties en hen er het beste van zien maken. Ze hebben zelf uitdagingen gehad, hebben zelf oplossingen gevonden en hebben geleerd dat ze min of meer controle kunnen hebben over hun leven. (Papalia en Wendkos-Olds, 1992)

- *verminderd risico:*

Kinderen die geconfronteerd worden met maar één factor die sterk verbonden is met psychiatrische stoornissen (zoals onenigheid tussen ouders, lage sociale status, overbevolking thuis, een gestoorde moeder, een misdadige vader, ervaring in een verpleeghuis of instelling) zijn vaak in de mogelijkheid die stress te overwinnen. Maar wanneer twee of meer de voornoemde factoren aanwezig zijn, gaat de kans op een emotioneel afwijkende ontwikkeling met een factor vier omhoog. Als kinderen niet van alle kanten belaagd worden, kunnen ze vaak overweg met moeilijke omstandigheden. (papalia en Wendkos-Olds, 1992)

Door onderzoek is aangetoond dat er een interactie erfelijkheid-omgeving kan zijn. In een studie bij adoptiekinderen is aangetoond dat delinquentie bij kinderen het meest voorkwam wanneer zowel de biologische als adoptievader een strafblad had. Dit cijfer steeg minder als alleen de biologische vader delinquent was, maar helemaal niet als dat alleen bij de adoptief vader het geval was. De implicatie is dat erfelijkheidsfactoren een kind kwetsbaarder maken voor omgevingsinvloeden, die op kinderen die niet erfelijk ontvankelijk zijn weinig invloed hebben. Natuurlijk moet met deze onderzoeksresultaten voorzichtig worden omgegaan. Op dit moment wijzen onderzoeksresultaten in de richting van een opvatting waarin de erfelijkheid en omgeving niet alleen interacteren, maar elkaar ook op transactionele wijze veranderen naarmate de groei vordert. (Rutter, 1979)

- *Compensaties:*

Een goed steunend schoolmilieu en succesvolle ervaringen op andere terreinen (sport, muziek, vriendschap met andere kinderen enzovoort) kan compenseren voor

3.2. Factoren die bijdragen aan de veerkracht van het kind.

De reactie van een kind op een stresvolle situatie of gebeurtenis hangt af van factoren als:

- a. de gebeurtenis zelf; (kinderen reageren verschillend op gebeurtenissen)
- b. de leeftijd van het kind; (kleuter of adolescent)
- c. het geslacht; (jongens blijken kwetsbaarder dan meisjes).

En toch kunnen twee kinderen van dezelfde leeftijd en hetzelfde geslacht op dezelfde gebeurtenis anders reageren. De één zal geen weerstand kunnen bieden en de ander zal de situatie wel kunnen verwerken. Hoe komt dit ?

Een aantal factoren draagt bij aan de veerkracht van het kind:

- *de persoonlijkheid van het kind:*

Veerkrachtige kinderen hebben in hun persoonlijkheid een 'élan vital'. Veerkrachtige kinderen neigen flexibel genoeg te zijn om zich aan veranderende omstandigheden aan te passen. Ze neigen positieve denkers te zijn. Ze zijn bekwaam en hebben een hoge zelfwaardering. Ook intelligentie lijkt een factor. Ze voelen meestal goed wat ze op eigen kracht kunnen en worden daarbij geholpen door een opvallende inventiviteit. Daarbij zijn ze geliefd en hebben vrienden, maar trekken zich ook regelmatig terug op een eigen, autonoom terrein; het eigen kamertje, het eigen bed of de eigen gedachtenwereld waar niemand toegang heeft.

- *de familie en vertrouwenspersoon van het kind:*

'Wie het kind scheldt, slaat en tot gehoorzaamheid dwingt, brengt het op een weg die op verwaarlozing kan uitlopen.' Wie tot het kind zegt: 'Uit jou wordt toch niets', vernietigt het kinderlijk zelfvertrouwen en maakt het wanhopig.' 'Men begaat geen groter misdaad ten opzichte van het kind', zegt Alfred Adler, 'dan als men het kind een ongunstige toekomst voorspelt, door het te wijzen op zijn ontoereikendheid welke toch voor zijn leeftijd normaal is.' Opvoeding dient aan een kind moed te geven, zelfvertrouwen en zelfbewustzijn te versterken'. (Otto Rühle)
Veerkrachtige kinderen hebben een goede relatie met hun ouders of met één ouder. Als de relatie met de ouders ontbreekt hebben ze een min of meer nauwe band met tenminste één volwassene die in hen geïnteresseerd is, bezorgd is om hen en die ze kunnen vertrouwen. (Papalia en Wendkos-Olds, 1992)
Kenmerkend is dat zulke kinderen makkelijk contact maken met volwassenen zonder beslag op hen te leggen. Opvallend is dat er altijd een volwassene in hun leven

verschijning.

Het verwaarloosde kind vertoont ook in de uitbouw van zijn psychomotorische functies een gebrek aan samenbundeling en structuur. Het is alsof de beleving te weinig rust toelaat in de psychomotoriek. De vaak onpersoonlijke en expressieloze mimiek is hier een voorbeeld van. Zo wekken ze de indruk dat ze slechts over arme, vervlakte en ietwat chaotische expressie mogelijkheden beschikken. Hun verschijningswijze is echter een uiting van een verbroken eenheid. Zolang er niets of niemand is die hen een zin aan hun beleven geeft, vertonen deze kinderen zich alsof er niets in hen omgaat. Toch komen er bij de behandeling en begeleiding van deze kinderen stil aan momenten waar ze uit hun vervlakkings lijken te ontwaaken. Er zijn flitsen en mogelijkheden tot meer doorleefde deelname aan de geboden werkelijkheid.

Sluimerende gevoelens worden soms zo duidelijk gemanifesteerd dat er soms een ware metamorfose plaats vindt. Pas dan wordt men gewaar dat de onverschilligheid, ongerichtheid, passiviteit slechts schijn was. (Smis, 1981)

2.1.4. Het driftleven.

Bij een gebrek aan bevredigende menselijke relaties blijft het driftleven in zijn primaire en ongeremde vorm de persoonlijkheid overspoelen. Zij wordt te weinig in een echt menselijke sfeer beleefd en gericht. Het gebrek aan diepgaande, positieve affectieve ervaringen en een persoonlijke relatie biedt een weinig zinvol tegenwicht voor driftbeperking en verzaking aan het lustprincipe. Worden de normale identificaties met volwassenen niet gevormd dan kan men de gewone driftsublimaties ook niet verwachten. Typisch in het beeld van verwaarlozing is de ongeremdheid van het driftleven, waardoor veel gedragingen een primitief karakter krijgen. Zowel het orale, anale als genitale driftmateriaal komt in verschillende vormen tot uiting. Deze kinderen willen veel krijgen en zijn daarin niet de bevredigen. In ernstige vormen van verwaarlozing zien we hoe agressie zich ook tegen zichzelf keert onder de vorm van automutilatie. Ook constateert men dat het auto-erotische gedrag in versterkte mate aanwezig is. (Het soms urenlang monotoon over-en-weer wiegen kan in deze zin geïnterpreteerd worden.) (Smis, 1981)

2.1.5. De 'ik'-functies.

Bij het bestuderen van de 'ik'-functies constateert men bij verwaarloosde kinderen vrij algemeen een eerder zwakke uitbouw. Zeer opvallend is het gebrek aan frustratietolerantie: zij verlangen onmiddellijke bevrediging van hun wensen. Bij weigering of bij andere momenten van frustratie reageren ze vaak met woede-aanvallen.

Ook ziet men een gebrek aan concentratie en taakspanning, een geringe prestatiedrang en ambitie, een relatief zwakke speldrang en een verarmde spelinhoud. Vooral de sociale aanpassing is problematisch: om een kleinigheid wordt ruzie gemaakt. Overgeleverd aan eigen stemmingen en aan wisselende invloeden van buitenaf zijn ze uiterst wisselvallig en grillig. Treffend is ook alsof veel van deze kinderen alleen een heden kennen en geen verleden of toekomst. Van daar uit ontstaat ook het gebrek aan een levensperspectief. Een specifiek probleem bij verwaarloosde kinderen is de innerlijke verhouding tot de afwezige ouders. Dit werpt een schril licht op de verzwakking en vervorming van de 'ik'-functies. Opvallend is de verwarring die bij veel verwaarloosde kinderen bestaat over niet alleen de familiale verhoudingen, maar ook over de ware identiteit van de parentale figuren. De diepere gevoelens tot de afwezige ouders zijn meestal ambivalent: verwerping en agressie, naast idealisatie en liefdeswensen. Meermaals ziet men een ingewortelde solidariteit, niettegenstaande een objectief vaststaande verwerping of mishandeling. Nog groter is de verwarring omtrent de kennis van de voorgeschiedenis. Zeer frequent is de ontkenning overdekt door idealisatie. Pogingen tot juistere informatie wordt meestal afgeweerd, het scherpt bij gegevens die emotioneel beladen zijn. Vele kinderen houden om gevoelsredenen de problematiek omtrent herkomst en voorgeschiedenis afgeschermd en vaag. (Smis, 1981)

2.2. Wat zijn stressvolle situaties ?

Gebeurtenissen die stress veroorzaken maken deel uit van elk kinderleven. Ziekte, geboorte van een baby, rivaliteit met andere kinderen, hospitalisatie, scheiding van de ouders, armoede, dakloosheid, oorlog, kidnapping enzovoort doen kinderen beseffen dat hun wereld niet zo veilig is als ze dachten en dat ouders hen niet altijd kunnen beschermen. Soms zoals bij verwaarlozing en/of mishandeling zijn ouders zelf de bron van de stress. In de hedendaagse maatschappij is het zo dat kinderen te maken krijgen met specifieke stressvolle situaties. De kinderwereld is groter geworden: families verhuizen meer dan vroeger, kinderen veranderen meer van school, ze weten meer dan vroeger over sex en geweld en door de veranderende gezinsomstandigheden zullen ze waarschijnlijk reeds vroeg bepaalde verantwoordelijkheden van volwassenen op zich nemen. Nochtans hebben kinderen de jaren van hun jeugd nodig voor een gezonde ontwikkeling. (Papalia en Wendkos-Olds, 1992)

Uit onderzoek blijkt dat één enkele, geïsoleerde, chronische spanning geen noemenswaardig psychiatrisch risico oplevert. Als een risicofactor geïsoleerd voorkwam was het risico op stoornis bij het kind niet hoger dan bij een kind zonder

enige gezinsspanning. Wanneer echter een combinatie van spanningen voorkwam, steeg het risico tot het viervoudige ! Er is sprake van een interactief effect. Er is ook een transactioneel effect waarbij een spanning (biologisch of sociaal) de waarschijnlijkheid dat er andere spanningen zullen optreden doen toenemen. Het bestaan van chronische spanningen doet de mate waarin meervoudige, acute spanningen optreden toenemen. Zo hebben kinderen uit gedepriveerde gezinnen een tweemaal zo grote kans op herhaalde ziekenhuisopname. (Rutter, 1979)

Hoe groot de invloed van de verwaarlozing van A is geweest op de ontwikkeling van haar persoonlijkheid komt tot uitdrukking in haar levensverhaal. Maar daaruit blijkt evenzeer haar persoonlijke veerkracht.

Veerkracht

Kinderen zoals A die onder de meest stressvolle situaties toch nog evenwichtig opgroeien, zijn kinderen met een grote veerkracht. Veerkrachtige kinderen overleven omstandigheden die de algemene en emotionele ontwikkeling van andere kinderen met minder veerkracht zou beschadigen. Het zijn verwaarloosde kinderen met voldoende veerkracht die later hechte relaties aangaan, goede ouders zijn en een 'volkomen' leven leiden. (Papalia en Wendkos-Olds, 1992)

3.1. Wat is veerkracht ?

Door verschillende auteurs worden verschillende benamingen gebruikt om veerkracht aan te duiden. Een van de eersten die dergelijke kinderen beschreef was Garnezy. (Kohnstamm, 1993) Hij gebruikte aanvankelijk het woord onkwetsbaar (invulnerable). Ook bij Rutter (Rutter, 1979) vinden we deze term terug. Een eerder ongelukkige benaming omdat onkwetsbaar eigenlijk betekent: niet te kwetsen en het zo lijkt alsof deze kinderen niet lijden of niet te treffen zijn. Dat zijn ze uiteraard wel en daarom is veerkracht een beter gekozen term. Anderen auteurs bijvoorbeeld Vuyk (Vuyk, 1986) gebruiken het woord weerbaarheid. Met als omschrijving van weerbare kinderen: 'kinderen die ernstige, acute of chronische stress op zodanige wijze weten te verwerken dat zij competent zijn en zich competent voelen'. Papalia (Papalia en Wendkos-Olds, 1992) gebruikt de term resilience, met als letterlijke vertaling: veerkracht. Hier wordt de term veerkracht gebruikt in de zin van: 'met groot herstellingsvermogen'.